

A SZÁZÉVES KRÚDY

TIZENHÉT éves, amikor apja vitélő és nemzeti idősebb Krúdy Gyula nyíregyházi fiskális végre elszánja magát és a háztartásbeli Csákányi Juliannát — aki tíz törvénytelen gyermeket szült neki — feleségül veszi. Az elsőszülött a családnév mellé megkapta az apai keresztnévet. Más egyebet nem is kap örökségbe; a nemzeti úr nem tud földi javakat hagyni törvényesített csemetéire. Hézagos iskoláztatás és nyugtalan kamaszévek után, ifjabb Krúdy Gyula meglepetésszerűen írni kezd. Aztán, ötvenöt éves korában, bekövetkezett halála napjáig, nem csinál egyebet, csak ír.

Születésének századik évfordulója ürügy lenne arra, hogy hivatott kutatók megint egyszer megkíséreljék választ adni az örök kérdésre: mi a tehetség? A kérdés banális, egyidős az emberi evolúció problémakörével. Mi a titka, hogy az emberi szellem legkülönbjei — írók, képzőművészek, zeneszerzők, tudósok — a környezet segítségével nélkül, vagy éppen annak ellenére, műveket alkotnak, amilyen alkotásokra az előző nemzedékek soha nem voltak képesek? „Örökölt“ ifjabb Krúdy Gyula valamilyen alkati képességet az idősebb gyulától? Vagy Csákányi Juliannától? Egyik sem hagyott nyomot arról, hogy alkotó tehetség lappangott a családban.

A kérdésre nincs válasz. Mendel öröklési elmélete éppen úgy csak feltevés, mint a marxista dialektikus szemlélet, amely meghirdette, hogy az embert a körülmények alakítják, a környezet hatása modellálja a képességeket. A biológus úgy hiszi, a gének, a kromoszómák tárolják az öröklődő tulajdonságokat. De csakugyan „öröklí“ a zseni a tehetséget? Vagy inkább valamilyen akcidentális — a jó ég tudja, talán kozmikus — sugárbehatás következtében kezd egy ember úgy látni, gondolkozni és végül alkotni, mint „sem utódja, sem boldog őse“? Az érvek és ellenérvek időtlen szóváltásában a százéves ifjabb Krúdy Gyula is egyike az evolúciós rejtélyeknek. Származása, életkörülményei, a társadalmi és szellemi behatások, melyekben része volt: semmi nem késztet a feltevésre, hogy mást is kapott az őseitől és a társadalomtól, mint az organikus létezés feltételeit. Nem volt előtte „író“ a családban. Nevelői, mentorai lapályos műveltségű, alkalmi útítársak voltak, inkább provinciális kumpánok, mint nevelők. Élete különböző szakaszainak színhelye a magyar kisváros, később Pest, a gründoló századvég és századelő perzsvásáros karavánszerálya. Egy vagy két utazás Bécsbe, felvidéki kisvárosokba — messzebb nem jutott. Társadalmi vonatkozásban kora ifjúságától korai haláláig a társadalom peremén élt. A hierarchikus társaséletet csak hírből ismerte. Közeli ismerősei, cinkosai, pályatársai: újságírók, pincérek, zsokék és alkalmi nőcskék. Krónikus alkoholista, férfikora derekán már sokszor kórházak ápoltja, ahol — mindig csak rövid időre — baráti orvosok tatarozzák, ahogy lehet. Az óbudai földszintes házban, ahol ötvenöt éves korában meghal, lakbérhátralék miatt zaklatják, kikapcsolják a lakásban a villanyt. Feljegyezték, hogy temetésén hivatalos személy nem jelent meg. Nem maradt utána más, mint három tucat könyv, regények, címkézett írások, aztán

elbeszélések, újságba írott alkalmi fejcikkek, színes rajzok gyűjteménye. Életében kortársai, pályatársai fejbólogatva elismerték, mint rokonszenves különösséget, fehér elefántot az irodalmi állatkertben. Negyedszázaddal halála után — kezdetben megrókönyödött, majd hirtelen kerekedett érdeklődéssel — „felfedezték“. Mintha valamilyen, már elszáradtnak hitt napkeleti csodanövény hirtelen szárbaszökött volna: az olvasók megértették, hogy a magyar irodalom csillagképében sugárik egy titokzatos bolygó, Jókai nyomában és Móricz Zsigmond mellett a magyar széppróza talán legnagyobb mesterének, Krúdy Gyulának életműve.

A századik születésnap nagy mesterek halálát követően az a periférikus határvonal, amikor a kortársak összenéznek és megkérdezik: igazában mi a „más“, mi a többlet ennek az írónak művében? Tökéletesítette azt, amit előtte mások, nagy tehetségek alkottak? Vagy hozott valami újat, egyedülvalót, amit az utána következő nemzedékek tökéletesítenek? Az ipar, amely az életükben hümmögve mellőzött, a halálukat követő purgatóriumi időben néha vállvonogató rutinnal lajstromozott írók művét balzsamozza, nem ítél, csak kataszterbe tesz és katalogizál. Aztán tisztulnak a fogalmak, s mikor a szemforgató funerátorok elpotyogtatták a krodilkönnyeket, zelóták lépnek a színre és sietnek kanonizálni az életművet és a személyiséget. Ilyesmi történik most Krúdyval is.

Az elmúlt negyedszázadban megesett, hogy szemináriumai szuszogással iparkodtak leltárba tenni személye anekdotikus életkörülményeit. Térképezték a szellemi tájképet, amelyben el lehet helyezni művét. Néha már úgy tetszett, panoptikumba való figurát csinál az a szorgalmas iparkodás személyéből is, művéből is — mint Joyce, Kafka személyéből és művéből. Még él-

nek kortársak, akik „ismerték“ és feljegyezték odavetett szavait, gombostűre tűzték cinikusnak vagy bölcsnek ítélt bemondásait, látták a „valóságban . . .“ Bizonykodtak, hogy „ott voltak“, amikor az írónak összeszekoccanása volt valamelyik hölgyismerősével és „tulajdon fülükkel hallották“, amint a vitát vállvonogatva így fejezte be: „Kancarúgás nem szégyen.“ Még él szemtanú, aki „látta“, amint a beteg, öregedő író a kávéház márványasztalára könyökölt és körömollóval nyeste le kézelője pereméről a rojtokat, mert már foszlott a vászon és az író, több okból, nem sietett új inget vásárolni.

De a szemtanúk kihalnak. Csak az olvasó marad, aki nem „látta“, nem ismerte . . . , és a századik születésnapon felnyit egy Krúdy-könyvet. Aztán, olvasmánya végeztével elgondolkozik és megkérdi: tulajdonképpen mi az, ami ennek az írónak életművében „más“, mint ami kortársainak — kitűnő magyar prózaíróknak — életművében értékes és maradandó?

Nem könnyű felelni. A magyar szépprózában övé a ritka életmű, amelyre nem illenek a szokványos, vagy éppen divatos műfaji értékelés védjegyei. Találgatták, hogy magyar nyelven ő volt a szürrealista irodalmi iskola egyik őse. Valószínű, hogy soha nem hallott a szürrealizmusról — a harmincas években a dadaistákat követő kísérletről és annak főpapjáról, Bretonról — legföllebb azt tudta, amit az újságok innen-onnanjában olvasott. A „szürrealista“ a valóság össze nem tartozó, heterogén elemeiből kísér meg felépíteni egy tünetényt, amelyben nincs katalizáció, az elemek csak úgy tartoznak össze, mint az álomban. Krúdy mást akart, műfajt teremtett, amely egyedülálló volt, csak az övé: az élet álomszerű cselekményéből párolta le a hús-vér valóságot. Könyvei nem „regények“, ennek a mind-

össze talán százéves és idő előtt előregedett prózai műfajnak értelmében; nem is „belső monológok“, ahogy Joyce-val és Proust-tal párhuzamosítva találgatták; s leginkább és feltűnően nem „olvasmányos“ művek, a korabeli magyar széppróza divatos és kelendő műfajának, az anekdotának változatai. Mikszáth hatását fiatalon ő sem kerülte el, de hamar megértette, hogy írói mondanivalóinak térfogata más, mint a cinikus, nagy palóc anekdotáinak határvonala. Ledobta az anekdota kényszerzubbonyát és — úgyszólván kamasz fejvel — első, hevenyészett írásaiban megkísérelte, hogy műfajt teremtsen, ami csak az övé. Jókai hatott rá, de csak úgy, ahogy az óceán vagy a hold „hat“ minden elevenre; hatása elől nem lehet kitérni, ennek a zseninek nincs határa, ellenállhatatlan. Mégis, éppen Mikszáthon és Jókain lehet lemérni a különbözőséget, igen, többletet, amit Krúdy életműve jelent a magyar szépprózában.

Az indulás pillanatában, amikor a Vörös postakocsi berobogott az irodalomba, Krúdy egyedül volt azzal, amit mondott és azzal is, ahogy mondta. Az ostorhegyes nyerítése, a lebernyeges kocsis ostorcsattogtatása és kúrtszava, a postakocsi havannaszivar-szagú homályos mélyén a svihák dzsentriből és napkeleti nagyúrból kevert depressziós, mélabús Alvinczi álomfigurája: ilyen volt a nyitány. Az olvasók összenéztek: valaki megérkezett a városba és az irodalomba. És ez a vidéki fiatal ember, akinek olvasottsága, irodalmi tájékozottsága meghökkentően szerény volt, közel negyven éven át írta a könyveket, melyekben nem „történt“ semmi, nyoma nem volt érdekes meseszövéseknek, izgalmas cselekményeknek. Jókai világában csak a táj, a környezet, a csodálatos természeti leírások valóságosak; az alakok majd mindig kóccal tömött bábúk maradnak. Vagy viaszfigurák. Jókai művében föllép az Aranyember, mordul egyet-kettőt a Kőszívű ember, csak éppen ritka

közöttük az épkézláb, teljes ember. És mindje jelmezt visel, parasztkékét, vagy úri dolmányt, de jelmezt, ahogy a bábos sebtiben kosztümöt aggat a cselekményben fellépő figurára. Krúdy anti-hősei is jelmezesen lépnek a színre, mint az álomalakok lepleibe göngyölt fantomok, de az író ezeket a regényes alakokat azonnal testies valóságukra vetkőzteti le. Ezek a Rezedák, Józsiások, Szilveszterek, Alvinczík, aztán a kerítőnők és az ábrándos kispolgári hölgyek úgy jelennek meg a Krúdy-könyvekben, mintha az író álmából léptek volna elő. De aztán rögtön úgy viselkednek, esznek-isznak, élnek és halnak, mintha mindje potrohos kispolgár lenne; az asszonyságok, akik szívdobogva sietnek a budai utcán a fellengzős légyott színhelyére, a szoknya alatt hosszúszerű barchend alsónadrágot viselnek, melyet — az író nem titkolja a szomorú tény — télidőben csak ritkán váltanak; ezek a pipát szortyolgotó öregek, akik olimpuszi fölényrel szólnak a fiatalokhoz életről és halálról, szerelemről és becsületről: hamis bankót hoznak forgalomba és a tisztos külzet mögött éppen úgy értenek a leánykereskedelemhez, mint amilyen szakértő beavatottsággal foglalkoznak a lókupecséggel; ezek az ál-írók, talmi színésznők, azoknál is talmibb úrfélék az író varázspalcájának intésére megvallják testi ütődöttségük, létfenntartási nyomorúságuk titkait — mert így akarja az író, aki mesével és mesealakokkal kezdi, de aztán rögtön napihírbe való rendőri tényekkel leplezi le hősei élettörténetének valóságát. Jókainál a regényhősök felmagasztosulnak vagy elkárhoznak, de mindig másfélék — jó vagy rossz értelemben —, mint egy valószínű ember. Térfogatuk a mese, abból nem tudnak kilépni. Ahogy Mikszáthnál egy zseniális karikatúra torzképében rögződnek meg az alakok, ahogy Móricz Zsigmond, ez a kivételes erejű emberábrázoló, soha nem nyúl magasabbra, mint ahová a keze elér, és amit

így megmarkol, azt irgalmatlan pőreségben mutatja; de soha nem mutat többet, mint a pucér embert, a fényképezhető valóságot. A három nagy kortárs mellett Krúdy volt az a magyar prózaíró, aki az embert ki-méletlen valóságában ábrázolta, de ugyanakkor a leg-silányabb, legszimplább emberi jelenséget is mitikus fényvel vette körül — aurával, amit a keletiek egy ember igazibb tartalmának vélnek, mint minden mást, amit az anyakönyv, vagy a boncoló orvos hirdet. Krúdy hősei egyidejűleg többdimenziósok.

Az olvasó az évszázados távlat szakadéka fölött lapozza a Krúdy-kötetet és elcsodálkozik: milyen bátor volt ez az író! . . . Bátor volt, mert nem volt soha párt, irodalmi érdekszövetség kengyelfutója. „Nép, nemzet, haza“, aztán „osztály, társadalom“ számára egységesen nyersanyag volt, amelyből elővarázsolt egy fenomént, a „magyart“. Mindig az egészet írta, azt a Magyarországot, amely több és más, mint nép, osztály és haza: teljesség, mint az egyén életében a mindennapok vas-kos-húsos testiessége és az álmok ködplazmája együtt. Bátor volt, mert nem volt „világnézete“; ő csak nézte a világot, és aztán leírta, amit látott. Bátor volt, mert fényes könyökű kabátban, kitérdelt pantallóban üldögélt a pesti kávéházban, de ilyen kopottas köntösben is úri maradt. Aki megismerte, felfigyelt, mert mindenki megérezte, hogy ez az író kivételesen bátor ember, hiszen tud és merészel magányos lenni: minden következménnyel az, mert tudja, hogy az író számára nem az egyesülésben van az erő, hanem a magányban. Soha nem illegette magát díszmagyarban, sem divatos prolis overállban, mert amikor tollat vett a kezébe, nem Osztálynak akart írni, nem is a Népnek, hanem mindig az Osztálytól és Néptől független embernek. Soha nem kívánt a nemzet Üdvöskéje lenni. Nem játszott a bölcs

irodalmi Pátriárka szerepét, aki bólogat és áldást oszt. Nem volt szerepe. Beérte azzal, hogy író, akinek egyetlen rangja van a társadalomban: neve a könyv címlapján, amelyet írt. Bátor volt, mert soha nem volt hajlandó, nem is tudott egyetlen sort sem írni, amit nem ugyanabból a szellemanyagból, zsenijének sajátos, senkivel és semmivel nem közösködő látomásából párolt le. Bátor volt, mert a nemzeti, társadalmi, aztán az ideológiai, az osztályhiúságot egyetlen mellékmonddal a visszájára tudta fordítani. Bátor volt, mert soha nem hallott a „szocialista realizmus“-ról, de tudta — amit később mások is felfedeztek és néha kimondtak —, hogy az ideológiával fertőzött szépirodalom és a pornográfia között nincs érdemi különbség. És bátor volt, mert nagylelkűen pazarolta a tehetségét. Úgy szórt szellemének értékeit, az alakok, hasonlatok, stíluszépességek, mélyhegedű hangok teljességét, mint a kártyás, akinek szenvedélye a játék, amellyel akkor sem hagy föl, ha tudja, hogy biztosan veszít. Ezt a tehetséget alkotó éveiben úgy fosztogatták sanda, szűkmarkú szerkesztők, az irodalom félkékzalmár besurranó orgazdái, zúgkiadók, mint az egyiptomi fáraósírokat a sírtolvajok. És most, évtizedekkel halála után, tudós kutató kezek még mindig találnak hagyatékában remekműveket, melyekről elfeledkeztek a sírtolvajok. Például a beszélyt, amelynek „Ál-Petőfi“ a címe.

*

Minden forradalomnak olyan Petőfije van, amelyet megérdemel. 1848-ban a magyar szabadságharcnak volt egy kitűnő Petőfije. Fél századdal elébb (az irodalomban, mint az asztronómiában, a számoknak nincs pontos helyezési értékük, a fényévek időskáláján egy-két évtized ide vagy oda nem számít) a francia forradalom nem volt ilyen szerencsés. Beranger és Lamartine lekés-

ték a forradalmat, mindkettő pendelyes gyerek volt, amikor a Place de Gréves-en Sanson, a hóhér szórakoztatta a guillotine tövében horgoló, kötögető párizsi asszonyságokat; a forradalmi évek egyetlen jelentős költői tehetségét, Chénier-t ellenforradalmárnak minősítették és vérpadra hurcolták; a „legnagyobb francia költő“ (sajnos, Victor Hugo . . . — sóhajtotta Gide) még nem született meg. A nagy ézengésből egyetlen poéma maradt, a *Marseillaise* — inkább oratórikus szónoklat, mint költészet. Fél századdal a magyar forradalom után az orosz földrengés, a kommunista hatalomátvétel dicsekedett egy hivatalos költővel, Majakovszkijjal, aki az akkori értékelés szerint *avantgarde* versekkel ünnepelte a Vörös Csillag gyuladását és aztán saját magát küldte a halálba. A kortársak fejbólogató engedelmességgel betűzgették Majakovszkij poézisát, de Lenin (így jegyezte fel később Trotskij), mikor megmutatták neki a verseskötetet, csendesesen ezt mondta: „Én jobb szeretem Puskit.“ Az orosz forradalomnak nem volt olyan költője, akit a nép szeretethetett volna. A 48-as magyar szabadságharc kortársai szerencsésebbek voltak, mert volt kit szeretni. Szerették Petőfit.

És szerették Magyarországot. „Ebben az időben mindenki szerelmes volt Magyarországra“ — írja Krúdy az Ál-Petőfiben. „Ez az idő“ a beszélyben 1855: az író a pillanatot mutatja, amikor — fél évtizeddel a szabadságharc letiprása után — a nagy trauma még sajgott, de a sebek már hegesedtek. A megszállott, a nemzeti önrendelkezés jogától megfosztott országban a nép berendezkedett a túlélés keserves erőpróbájára. Az összeomlást követő rettenet, a fuldokló iszonyat enyhült. A költők, dadogva, megszólaltak. 1852-ben és 53-ban Arany János — az első ütés múltá-

val — megint írt verseket. A „forradalmár a nyárspolgár álarcában“ (ahogy Babits jellemezte a magyar költészet legnagyobbját) 1852-ben, egy nem jelentős, de őszinte hangú poémájában leírta az önvádoló mondatot: „*Nem valék elég erős meghalni . . .*“ Akárki más írja ezt, kétellyel kell olvasni, mert a félelmes mondat lehet patetikus ál-önvád, szemforgató ál-önigazolás. De Arany János írta és így hinni kell, hogy igaz. Amikor ezt írta, Petőfire gondolt, aki „*elég erős vala meghalni*“. A legenda, amely halálát fátyolozta, akkor sem tisztázott, ma sem az. Arany levelesládájában az örökösök találtak néhány sort, melyeket Petőfi vetett sebtiben papírszeletre — 1849. július 11-én, tehát néhány nappal halála, a tragédia bekövetkezése előtt. „*Föllovalt volt bennünket Kossuth, hogy fanatizáljuk a pesti népet a véres, elhatározó, utolsó leheletünkig tartó csatára, ahol Kossuth maga is jelen lesz, s ha kell, meghal Pest romjai alatt. Ugyanezen a napon tudtára adta a kormány a fővárosi népnek . . ., hogy esze ágában sincs Pest környékén harcolni, még kevésbé otthagyni a becses fogát, hanem az első bokor zörrenésére el fog eblábolni világig . . . Én . . . dühbe jövén . . . kaptam magamat, fölszedtem sátorfámat és másnap családommal együtt ide . . . bújdokoltam . . . azon óhajtással, vajha soha többé a nyilvános életnek még csak a küszöbére se kényszerítsen sorsom . . . s amely percekben végképp felejtsem, hogy hazám is van, tökéletesen boldog vagyok.*“ A levél Mezőberényből kelt, néhány nappal a Fejéregyház-környéki csatavesztés, Petőfi rejtélyes el-tűnése előtt. Arany később ceruzával ezt a csendes szél-jegyzetet írta a papírszeletre: „*Ez hozzám utolsó levele Petőfinek . . . Nem vettem észre, hogy valamelyikünk valami nagy dolgot cselekedett volna.*“

Krúdy beszélyében néhány sor azt a Petőfit mutatja, aki a fejéregyházi térségben, a segésvári csatatér köze-

lében, egy hídon áll, mozdulatlanul nézi a körülötte hullámzó tömeget, a menekülő honvédséget. Biztatják, meneküljön ő is, hiszen minden elveszett. De nem mozdul, a hídon marad. És aztán eltűnik a forgatagban, a történelemben és legendában. Mit gondolt, a hídon, amikor látnia kellett, hogy minden elveszett? Miért nem menekült, mint sokan, bátrak és kiválóak, akik aztán félelmes idegenségben, távoli földrészek exotikus kietlenségében emigránsok voltak, munkával és becsülettel iparkodtak pótolni azt, amitől megrabolták őket, a hazát? Krúdy e kései írásában néhány sor jut csak a megsemmisülés előtt merengő, végzetten szemező Petőfinék. De ezek a sorok olyanok, mint . . . (itt most egy krúdys hasonlat kellene, megjelölni a sorok jellegét — ilyen hasonlat hiányában érezzük be az eredeti szöveggel, hasonlat nélkül). Krúdy nem mondja el, de az olvasóban kísértetni kezd a sorok olvasása után a nyugtalanító kérdés: mi történt Petőfiben, ezekben a pillanatokban? (Mindig nyugtalanítóbb, mi történik egy emberben, mint a kérdés, mi történt az emberrel? . . .) Valamilyen rövidzárlat az idegfonalakban? Villámcsapásszerű tudatosodása jelennek és jövőnek? Mit mentsen önmagán, személyes sorsán, ha minden elveszett, amiben hitt, amit akart? A családot, ahogy lehetett, biztonságba helyezte . . . miért nem menekült hozzájuk, utánuk? Válságos pillanatokban ez a hatalmas emberi indulat, a szerelmi partner, a család mentése, minden számításnál, értelmi számvetésnél hatalmasabb — lehetséges, hogy a kötés a két ember között nem volt olyan elemi, végzetes, mint ezt a megszépítő utókor képzelet? Szerelem hozta össze őket, a „feleségek felesége“ feláldozta a kóbor, garabonciás költőért az „úri“ családot, *mésalliance*-ot kötött, amikor férjhez ment Petőfihez. És Mezőberényig hűségesen kitartott mellette, jóban és rosszban, szegénységben és vergődő, hínáros bizonytalanság-

ban. De miért? Ezt a költő szépséges szerelmes verse, a *Szeptember végén* egyik strófájában baljósan jövendöli: „*ha eldobod egykor az özvegyi fátyolt? . . .*“ Mézesheteket éltek, amikor a költő ezt a sort leírta. A nagy titok, két ember kapcsolatának velőben rejtett titka, valamilyen fogalmazásban áthatotta a költő tudatát, amikor ott állott az összeomlott szabadságharc romjai között, a roskatag hídon? És nem mozdult, nem menekült. Krúdy néhány sorral nyúl csak a problémához. Igaz lenne, hogy a költő a jövőbe lát — a jelenben látja a jövőt —, minden baljós révületével? Nehéz elképzelni egy Petőfit, aki elmenekül a csatatérről, emigránsnak megy külföldre, ahol teng-leng és megéli, hogy a szabadságharcot világszerte ünneplő, kezdeti nagy tapsvihár után, a világ sürgősen másról kezd beszélni. Vagy otthon marad és megvárja, amíg a forradalmat követő tajtékzó ég letisztul, s a zsarnoki önkény enyhül, bújdosás, vagy hosszabb-rövidebb szabadságvesztés után engedelmesen visszatér a közéletbe, mint Jókai és még sokan . . . Nem beszél arról, ami történt, még sokkal kevésbé emlegeti azt, ami történik. Megenyhül, néhány év múltán már teszi a szépet a hatalmasoknak, elismerő ünnepi feliratokat szerkeszt a zsarnok, vagy a zsarnokfióka születésnapjára, bizalmas körben még hümmög, hogy nem jól van ez így, ahogy van. Bajos elképzelni ilyen Petőfit. Nem tudjuk, mire gondolt a pillanatokban, amikor úgy döntött, hogy nem menekül, elfogadja a végzetet és bevárja a hídon Szkárlátan kozák tábornok sűrke lovasait. Minden, amit biztosan lehet tudni: Petőfi, az igazi, eltűnt.

Aztán minden úgy történt, évszázad előtt, mint mindig, amikor egy nép életében identitás-válság következik be: „Semmin nem lehet csodálkozni, mert Magyarországon vagyunk, ahol most mindenki álarcban jár. A forradalom árulói hamisítják a honfibút, míg az igá-

zak börtönben szenvednek“ — mondja a beszély egyik szereplője, a postamester. Wilde sziporkája, amely szerint „az élet utánozza az irodalmat“, csak annyira igaz, amennyire a művész, az író előre érzi az emberi helyzetekből következő változásokat. És Marx azt mondta, minden nagy történelmi fenomén kétféle változatban jelentkezik: először fenséges, másodszor nevetséges. Minden forradalmat hamari ütemmel követ a korrupció. A nagy katarzis tiszta, magas hőfokú hevülete elpárolog. Fél évtizeddel a megrendülés után az írók, akik mellre tett kézzel harsogták Petőfi karmesteri kezintésére a Talpra magyar kardalát, már nem azon törnek a fejüket, mi lesz a nemzettel, inkább az a gondjuk, mi lesz velük, személyesen? *„Budapesten most 12 krajcárba kerül egy kiló marhabús, ezt csak Jókai engedheti meg magának . . .“* — morogják az írók a pesti kávéházakban. A Pilvaxban már nem a szabadságról vitatkoznak a pipafüstben az ideológiai veteránok, hanem nyomdafestékkért kuncsorgó írók lesik, van-e mód szóhoz és kenyérhez jutni? A spiclik az engedélyezett és cenzúrált újságok mögül hallgatóznak, miről esik szó az asztaloknál? A cenzort általánosan gyűlölik, az erőszakos jogfosztásokat megvetik. De már akadnak, akik valamilyen hivatalka, díjacska érdekében libasorba állanak, így kopogtatnak be a zsarnok előszobájába és hümmögve beszélnek arról, hogy a forradalom, szó ami szó, nem volt szalonképes. *„Túl gyorsan történt minden, kevesebb talán több lett volna . . .“* Még emlékeznek, hogy kevés idővel elébb kitört egy tűzhányó, titánok tüzes sziklákat dobáltak a vörhenyes égre. De a láva megalvadt, a hamu kihűlt. Körülnéznek és visolyogva felfedezik, hogy már nem a tűzhányó krátère, amiben élnek, hanem mocsár. Ebből a mocsárból mászik elő az ál-Petőfi.

Legtöbben gyanakvással, igen, megvetéssel fogadják. De akad olyan is, akinek kell a legenda. Jólesik a reménykedés, hogy van más is, mint sünyi megalkuvás és megalázó alkudozás. Az emberek már nem a mindennapi szabadságot követelik, hanem a mindennapi kenyeret. Mégis, megnyugvás hallani, hogy — talán — él még egy-egy ember, aki hisz az igazságtévésben. Addig is „nem lehet mást tenni, egyezkedni kell a zsarnoksággal“. Mindenhez türelem kell és idő . . . — mocorogják a megjuhászkodott sansculotte-ok Elkezdődik az új káderezés, a válogatás és osztályozás ideje: ki volt már-tír és ki volt balek?

Az „Al-Petőfi“ Krúdynamak olyan írása, amelyben hangot vált az író, mert amit mondani akar, nem illik a régi stílusba. Élete ötvenes éveinek derekán írta, amikor sok író munkájában elkövetkezik a stílusváltás pillanata. Mint a festő, aki megcsömörlik a színek és vonalak mutációs anarchiájától, eldobja az ecsetet, véstőt markol) és néhány nyers-erős odasújtással kibontja a márványból a szobrot, a valóság mindig félelmesen összetett, hibrid tünetényeiből kifaragja a tömör tartalmat: az író is úgy érzi, újra és másképp kell megírni azt, ami időszerűen foglalkoztatja. Elveti a modort, amely az évek rutinjában néha már pótolta a stílust. Válogatja és keményebbre fogja a szavakat, visszaeszmél Mallarmé tanácsára, aki meghirdette, hogy „a jó verset nem fennkölt eszmékkal, hanem pontos szavakkal írják“. Elhárítja a tetszetős, hárfa hullámaival zengő hasonlatokat. Ez a pillanat, amikor az előadásmód hangja már nem dallamos, a lendület tempósabb, lassított, az „olyan, mint . . .“ — válogatás, szemelgetés után kerül papírra. A „kései stílus“, az öregedés hangváltásának, a rekedten mutáló, a kamaszkor fordítottjára emlékeztető változásnak pillanatában az író már nem „szépen“ akar írni, hanem megkísérli az igazat írni —

igazat a hegeli fogalmazásban, amely úgy vallotta, csak az a szép, ami igaz. Ez az idő, amikor az író számára már nem elsődrendűen fontos, hogy folytassa az életművet. De nyugatalanítja a kétely, van-e ereje hűségesen befejezni azt?

Ez a tudatosság érzik az „Ál-Petőfi“-n is. A hang a régi, de fátyolozottabb, rekedtebb — ahogy az öregedő ember beszél éjjél felé, amikor már hideg a füst a szobában és az előadó nem sokat törődik azzal, hallgatják-e és tetszik-e, amit mond? És amit így mond, már nem „regényes“, hanem néha cinikusan, keserűen prózai. 1855-ben elterjed a híre, hogy a szabadságharc jelképes és valóságos hőse, Petőfi, nem pusztult el a csataterén, a muszkák nem hurcolták el Oroszországba: Magyarországon maradt, bújosdik és mint akkor sokan, akik rejtőztek az osztrák és magyar spiclik elől, álnéven lengyeleskedik honfibútól mardosott, jószívű családoknál. A legenda burjánzik. Akadnak, akik bizonygatják, hogy látni vélték itt-ott a torz fantomot. Az ál-Petőfi nemzeti pletyka lesz. A klimaktérium anyagcserezavaraitól kínzott idősebb delnők házukba, sőt ágyba és ölle fogadnak gyanús jövevényeket, akik Petőfinek mondják magukat: a füredi Amadeus Amanda, aztán a hímragadó dunántúli grófnő, különféle rendű és rangú honleányok státuszjelképnek vélik, ha dicsekedhetnek, hogy találkoztak, vagy éppen bizalmasabb kapcsolatba kerültek a rejtőző költővel. (Krúdy világában a nők már nem az ázsiai sátor homályában lapangva szövő-fonó, szülő és halottat mosó, alázatosan ölelkező nőnemű törzsi segédcsapatok, mint általában a magyar mondakörben: divatos mai szóval „emancipáltak“, maskulinok, követelő és támadó személyiségek.)

Néhány író felháborít ez a legendahamisítás. Két költő, Lauka és Lisznyai Kálmán télvíz idején útnak

erednek, hogy a Balaton partján, vagy a Bakony sűrűjében fülönfogják az imposztort, az ál-Petőfit. Rusztikus fametszetre emlékeztet a jelenet, amikor Lisznyai felháborodottan megvédi a Balaton-parti viskóban a költő emlékét, visszautasítja a feltevést, hogy Petőfi valaha is, valakitől elfogadott segítséget, menedéket, vagy éppen juttatást, irodalmi vagy hazafias könyöradományt: széplelkű rajongóktól, vagy begyeskedő mecénásoktól, személytől vagy hivataltól... Ez a néhány sor keserű vallomás: az öregedő Krúdy (a sorsába öregedett bele, nem az éveibe) rekedten mordul egyet, amikor Lisznyai álarcán át arról beszél, hogy Petőfinek nem lehetett adni semmit, mert „büszke“ ember volt. Büszke volt, mint minden alkotó tehetségű ember. És ahogy egy száműzött nagyúr a száműzetésben is szuverén marad, úgy marad a tehetség „büszke“, mert tudja, hogy van mire büszkének lenni: feladata van, melyet nem vihet más végbe, csak ő. Büszke, mert nem vár a világtól elismerést, ajnározást. Büszke, mint Petőfi (mint volt Krúdy), mert nem akar semmit, csak a jogot, hogy az legyen, aki és úgy legyen az, ahogy ő helyesnek tartja. Ebben is különbözik az ál-Petőfiktől, a másodrendű, csak-kivitelező, spekuláló hiú tehetségtől: a hiú ember egyebet sem akar, mint elismerést, dédelgetést. A világot tükörnek használja, szüntelen illegeti és bámulja magát ebben a tükörben — mert nem „büszke“, csak hiú. Néhány odavetett sorban ezt is elmondja az öregedő Krúdy, aki a társadalom peremén élt, abban a száműzetésben, ami zsenijének természetes perifériája volt. S ahonnan nem mozdult ki, mert nem elismerést várt a világtól, hanem jogot, hogy alkati törvényei szerint legyen az, aki.

De másképpen is nyers, keserű írás ez. Mint amikor egy vedlett díszmagyart, amelynek nyestgallérját már

megrágtá a moly, hímes-aranygombos, puccos-hazafias bársony mundérját nem óvja a naftalin, kifordítanak és kitetszik a foszlott bélés, a széteső szövet silánysága: úgy mutatja meg, milyen volt a világ 1855-ben. A jelenet, amikor az ál-Petőfi és az ál-Kossuth féltékenyen összekapnak, kutyamód négykézláb állanak, kapálva rúgják bocskoros lábbal egymásra a port és közben mérgesen csaholnak: Breughel-i vízió. Krúdy nem volt Dante — más volt, Krúdy volt. A mélységet és a magasságot, ami elszédíti az olvasót az Isteni Komédiában, nem közelíti meg — ő mindig csak az emberi tragédiát írta. És az Ál-Petőfiben úgy ír, mint aki siet, már nincs ideje gúnyos óvatossággal enyhíteni a keserű igazságot.

Nem volt Dante, de vannak jelenetek a Krúdy-életműben — mint mikor Józsiás és Áldáska elindulnak az éjszakában, hogy megkeressék a pesti hullaházban az öngyilkos szerelmes nő, Leonora tetemét —, melyekben alvilági fények parázslanak, mint az Inferno néhány terzinájában. Nem volt Proust, akivel néha összehasonlították, de ahogy a nagy francia író a teáscsészébe mártott kétszersült foszlós ízéből felidézi az eltűnt időt, úgy tudott Krúdy egy velőcsontból, vagy a bakonyi erdőzúgásból elővarázsolni egy Magyarországot, amely számára inkább őstípusú emlék volt, mint valóság. Az Ál-Petőfiben kíméletlen erővel mutatja fel ezt a másikat Magyarországot.

Az olvasó lapozza a könyvet és olvasás közben úgy rémlik, mintha évszázadot lapozna. Száz évvel később megisméltődött a magyar nép életében a tragédia; 1956-ban, mint 1848-ban, egy nép elment az öngyilkosság meredélyéig, mert szabadon akart élni. Mindkét forradalmat letiporták idegen hatalmak. Mint 1848-ban,

1956-ban is „mindenki szerelmes volt Magyarországra”. Ez a szerelem — sóhajával, nyögésével, fájdalmas nosztalgijával — kihangzott távoli földrészekre. Mészsi tájakon emberek, akik talán nem is tudták földrajzi értelemben meghatározni Magyarországot, zászlókat lobogtattak, kurjongattak, könnyeztek, így mutatták, hogy szerelmesek Magyarországra. Aztán kézfejjel ki-dörzsölték szemükből a szerelmes könnyecskéket, másról beszéltek, iparkodtak megszabadulni egy fesze-lyező emléktől. (Akkor „szabad szerelmet” hirdettek, el-feledik, hogy ez fából vaskarika, mert aki „szerelmes”, az már nem „szabad”, hiszen választott.) Marad a való-ság: emberöltővel az 1848-as szabadságharc után szüle-tett, emberöltővel az 1956-os szabadságharc előtt halt meg Krúdy Gyula, magyar író. Tetszetős lenne most találgatni, hogy amikor az Ál-Petőfit írta, meg-érezte a múltban a jövőt, valamilyen montázsképes-séggel egymásra vetítette az évszázados időkereten belül a két nagy nemzeti tragédiát és az 1855-ről dátumozott Ál-Petőfiben kísérteties hűséggel megírta azt, ami 1956-ban megisméltődött: egy tiszta, nagy forradalom buká-sát. És a nagy tragédia prominenseinek és statisztáinak típusos, körforgásos ismétlődését. Mint száz év előtt, száz évvel később is voltak hősök. És aztán akadtak ál-Petőfik. Igazi Petőfi nem volt, mert ez a fajta ritka. De mert minden száz évben egyszer szeretni kell va-lakit, jobb híján szeressük a százéves Krúdyt.

Salerno, 1978.

Márai Sándor